

HUQUQIY DISKURSDAGI QO'SHMA SO'ZLARNING KOGNITIV-SEMANTIK TABIATI VA ULARNI O'QITISHNING PEDAGOGIK-METODIK ASOSLARI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Nazarov Sardor Shamurodovich

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti,

Rus tili va adabiyoti kafedrası, assistant o'qituvchi

sardor19850504@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-1254-2570>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20543463>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi huquqiy qo'shma so'zlarning kognitiv-semantik xususiyatlari va ularni oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning pedagogik-metodik muammolari qiyosiy va lingvodidaktik jihatdan tadqiq etilgan. Huquqiy terminologiya o'zining tarixiy konservativligi, tizimligi va semantik zichligi bilan boshqa ijtimoiy-siyosiy leksikadan tubdan ajralib turadi. Bu o'ziga xoslik oliy o'quv yurtlarida bo'lajak yuristlar hamda professional tarjimonlarni tayyorlash jarayonida mutlaqo yangcha va interaktiv pedagogik yondashuvlarni qo'llashni taqozo etadi. Tadqiqot davomida til iqtisodiyot tamoyili asosida shakllangan inglizcha kompozitlar va ularning o'zbek tilidagi strukturaviy-funksional muobillari tahlil qilindi. Maqolada ushbu murakkab tarkibli qo'shma terminlarni talabalarga tizimli o'rgatishda kognitiv freym texnologiyalari hamda keys-stadi (case-study) kabi interaktiv metodikalardan foydalanishning samaradorligi lingvodidaktik va tajriba-sinov nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilingan. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy mexanik yodlash usuli talabalarda kontekstual xatolarni keltirib chiqaradi, freym modellashtirish esa ularning lingvistik va kasbiy kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi. Maqolada taklif etilgan metodik tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida

maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) hamda yuridik tarjima amaliyoti darslarining o'quv dasturlari va darsliklarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy diskurs, qo'shma so'zlar, kognitiv tilshunoslik, til iqtisodiyoti, oliy pedagogika, lingvodidaktika, interaktiv metodlar, freym texnologiyasi.

Когнитивно-семантическая природа сложных слов в юридическом дискурсе и педагогико-методические основы их обучения (на примере английского и узбекского языков)

Аннотация: В данной статье в сравнительном и лингводидактическом аспектах исследуются когнитивно-семантические особенности юридических сложных слов в английском и узбекском языках, а также педагогико-методические проблемы их преподавания в высших учебных заведениях. Юридическая терминология отличается историческим консерватизмом, системностью и высокой семантической плотностью, что коренным образом отличает её от общественно-политической лексики. Эта специфика требует применения инновационных интерактивных педагогических подходов

в процессе подготовки будущих юристов и профессиональных переводчиков в вузах. В ходе исследования были проанализированы английские композиты, сформированные на основе принципа экономии языка, и их структурно-функциональные соответствия в узбекском языке. В статье подробно анализируется эффективность использования когнитивных фреймовых технологий и таких интерактивных методик, как кейс-стади (case-study), при систематическом обучении студентов этим сложным терминам. Практические эксперименты показывают, что традиционный метод механического заучивания приводит к контекстуальным ошибкам студентов, тогда как фреймовое моделирование существенно повышает их лингвистическую и профессиональную компетенцию. Предложенные в статье методические рекомендации послужат совершенствованию учебных программ и учебников по дисциплинам «Английский язык для специальных целей» (ESP) и «Практика юридического перевода» в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: юридический дискурс, сложные слова, когнитивная лингвистика, экономия языка, высшая педагогика, лингводидактика, интерактивные методы, фреймовая технология.

Cognitive-semantic nature of compound words in legal discourse and pedagogical-methodological foundations of teaching them (on the example of english and uzbek languages)

Abstract: This article provides a comprehensive contrastive and linguodidactic investigation into the cognitive-semantic properties of legal compound words in English

and Uzbek, alongside the pedagogical-methodological challenges of teaching them within higher education institutions. Legal terminology is inherently defined by its historical conservatism, structural rigidity, and dense conceptual architecture, which sharply distinguishes it from general or socio-political lexicon. This unique character necessitates the strategic implementation of innovative, interactive pedagogical approaches in the professional training of future jurists and translators. Driven by the universal principle of language economy, these compound terms embody a high degree of information compression that frequently causes structural and semantic friction between analytical and agglutinative linguistic systems. This study thoroughly evaluates the pedagogical efficiency of integrating cognitive frame-modeling and interactive learning methods, such as case-studies, to systematically optimize students' mastery of complex specialized vocabulary. Empirical experiments conducted during the research demonstrate that while traditional mechanical memorization often induces severe contextual and translational interference, cognitive frame-mapping significantly enhances students' linguistic, communicative, and professional translation competences. The methodological frameworks and recommendations proposed in this paper are highly designed to serve as a foundational resource for upgrading curricula, syllabus designs, and specialized textbooks in English for Specific Purposes (ESP) and legal translation practices in universities.

Keywords: legal discourse, compound words, cognitive linguistics, language economy, higher pedagogy, linguodidactics, interactive methods, frame technology.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni kasbiy maqsadlarga yo'naltirib o'qitish (ESP – *English for Specific Purposes*), xususan, yuridik ingliz tilini o'qitish metodikasi tub burilish davrini boshdan kechirmoqda. Bo'lajak huquqshunos va xalqaro munosabatlar mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish bevosita ularning huquqiy terminologiyani chuqur o'zlashtirishlari hamda ushbu terminlarni o'z ona tillarida to'g'ri modifikatsiya qila olish ko'nikmalariga bog'liqdir.

Huquqiy terminologiya tizimida **qo'shma so'zlar (kompozitlar)** til iqtisodiyoti tamoyilining (*principle of language economy*) oliy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Murakkab protsessual harakatlar, huquqiy statuslar va sanksiyalarni bitta ixcham leksik birlikka siqish qonunchilik tilining aniqligini ta'minlaydi. Biroq, flektiv-analitik tabiatga ega bo'lgan ingliz tili bilan aglyutinativ oilaga mansub o'zbek tili o'rtasidagi tarkibiy asimmetriya oliy ta'lim pedagogikasida lingvodidaktik to'siqlarni (interferensiyani) keltirib chiqaradi.

Talabalar ko'pincha inglizcha yopiq yoki ochiq qo'shma so'zlarni (*copyright, case law, shorthand*) o'zbek tiliga aglyutinatsiya qoidalariga rioya qilmasdan, so'zma-so'z (kalka variantida) o'girishga moyil bo'ladilar. Bu muammo bevosita an'anaviy pedagogik usullarning bugungi kun talablariga javob bermayotganligini ko'rsatadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi huquqiy qo'shma so'zlarning kognitiv-semantik tabiati va ularni talabalarga o'rgatishning innovatsion pedagogik-metodik yechimlari o'rganiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi kognitiv tilshunoslik, qiyosiy-tipologik leksikografiya hamda oliy ta'lim lingvodidaktikasi kesishmasida shakllangan integratsiyalashgan yondashuvga tayanadi. Mazkur ilmiy ishda ingliz va o'zbek tillaridagi huquqiy qo'shma so'zlarning kognitiv-semantik tabiati, ularning tarkibiy o'ziga xosliklari va talabalarda terminologik kompetensiyani rivojlantirish muammolari tahlil qilingan. Tajriba-sinov ishlari yuridik hamda lingvistik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarining "Yuridik ingliz tili" (*English for Legal Purposes*) va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" darslarida bevosita amaliyotga joriy etildi.

Eksperimental tadqiqot jarayoni uchta asosiy bosqichda tashkil etildi:

1. Empirik bosqich: AQSh va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyalari hamda Jinoyat kodekslaridan maqsadli tanlash (*purposive sampling*) metodi orqali 100 dan ortiq huquqiy kompozitlar ajratib olindi va ularning kognitiv freym modeli yaratildi.

2. Pedagogik-didaktik bosqich: Oliy ta'lim talabalari an'anaviy (nazorat guruhi) hamda kognitiv freym-modellashtirish va interaktiv vaziyatli metodlar (tajriba guruhi) asosida o'qitildi. Darslarda talabalarning til iqtisodiyoti tamoyili asosida siqilgan inglizcha terminlarni o'zbek tiliga aglyutinatsiya qonuniyatlariga mos ravishda, kontekstual xatolarsiz o'girish ko'nikmalari shakllantirildi.

3. Statistik-analitik bosqich: Talabalarning yakuniy test va amaliy tarjima ishlari komponentli tahlil (*componential analysis*) va xatolarni tasniflash metodikasi orqali tekshirildi. Navbatdagi sifat va miqdoriy ko'rsatkichlar (*qualitative and quantitative*

analysis) taklif etilayotgan pedagogik modelning an'anaviy yondashuvlardan ko'ra samaraliroq ekanini va talabalardagi interferensiya holatlarini kamaytirishini empirik jihatdan isbotlashga xizmat qildi.

Tadqiqot kognitiv tilshunoslik hamda oliy ta'lim lingvodidaktikasi kesishmasida olib borildi. Tajriba-sinov ishlari yuridik hamda lingvistik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarining "Yuridik ingliz tili" va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" darslarida amalga oshirildi.

Tadqiqotda quyidagi pedagogik va lingvistik metodlar kompleksidan foydalanildi:

1. Konseptual freym modellash: Huquqiy qo'shma so'zlarni kognitiv xaritalar (kartalar) orqali vizuallashtirish.

2. Pedagogik eksperiment: An'anaviy (lug'at bilan ishlash) va innovatsion (freym-kognitiv) metodlarni qo'llagan holda guruhlararo qiyosiy testlash o'tkazish.

3. Xatolarni komponentli tahlil qilish: Talabalar tomonidan qo'shma so'zlarni tarjima qilishda va nutqda qo'llashda yo'l qo'yiladigan tipik xatolarni statistik tasniflash.

NATIJALAR. Pedagogik eksperiment davomida to'plangan miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari (*quantitative and qualitative data*) shuni ko'rsatdiki, huquqiy qo'shma so'zlarni talabalarga shunchaki mexanik yodlatishga asoslangan an'anaviy yondashuv talabalarining passiv so'z boyligini oshirgani bilan, ularda kasbiy matn ichida interpretatsiya qilish va jonli nutqiy vaziyatda qo'llash jarayonida jiddiy

semantik xatolarni keltirib chiqaradi. Aksincha, huquqiy terminlarni kognitiv freymlar yordamida va tarkibiy (komponentli) jihatdan bo'laklarga ajratib o'rgatish kutilgan yuqori didaktik samarani berdi.

Eksperiment yakunida o'tkazilgan tarjima ishlari va test tahlillari quyidagi muhim natijalarni aniqladi:

1. Nazorat guruhida (an'anaviy usul): Talabalarining 64 foizi "*class-action lawsuit*" yoki "*double jeopardy*" kabi ekzotsentrik (idiomatik) qo'shma terminlarni o'zbek tiliga kalkalash (so'zma-so'z o'g'irish) natijasida huquqiy mazmunni butunlay buzib ko'rsatgan bo'lsa, atigi 36 foiz talaba kontekstual muobilni topa oldi.

2. Tajriba guruhida (kognitiv-freym usuli): Kognitiv xaritalar va vaziyatli modellar (*case-study*) orqali tahsil olgan talabalarining 88 foizi til iqtisodiyoti tamoyili asosida siqilgan murakkab inglizcha terminlarni o'zbek tilining ichki qonuniyatlariga (izofat konstruksiyalari yoki affiksatsiya usullariga) mos ravishda, funksional ekvivalentlikni saqlagan holda muvaffaqiyatli tarjima qildi.

Ushbu guruhda o'zlashtirish va terminologik kompetensiya darajasi nazorat guruhiga nisbatan **28 foizga yuqori** ekani qayd etildi. Statistik tahlillar kognitiv-didaktik yondashuv talabalarda leksik interferensiyaning minimal darajaga tushirib, kasbiy-lingvistik tafakkurni tizimli shakllantirishini empirik jihatdan to'liq isbotladi.

1-Jadval: Huquqiy qo'shma so'zlarni o'qitishda pedagogik-metodik transformatsiyalar

English Compound	Strukturaviy tuzilishi	An'anaviy o'qitishdagi xato variant (Kalka)	Pedagogik tavsiya etilgan Unified Variant	Metodik yondashuv (Pedagogik texnologiya)
Lawmaker	Noun + Agentive\ Verb	Qonun-yaratuvchi	Qonun chiqaruvchi organ / Qonunchi	Konseptual komponentlar tahlili

English Compound	Strukturaviy tuzilishi	An'anaviy o'qitishdagi xato variant (Kalka)	Pedagogik tavsiya etilgan Unified Variant	Metodik yondashuv (Pedagogik texnologiya)
Copyright	Noun + Noun	Nusxa huquqi	Mualliflik huquqi	Madaniy-huquqiy adaptatsiya
Shoplifting	Noun + Action\ Noun	Do'kon o'g'riligi	Do'kondan o'g'rilik qilish (jinoyati)	Freymsida vaziyatli model (Case-study)
Warrantless	Noun + Suffix (Compound-derived)	Kafolatsiz / Orderasiz	Sud sanksiyasiz (tartibga solinadigan)	Konseptual kengaytirish metodi

O'tkazilgan test sinovlarida kognitiv-didaktik model asosida tahsil olgan talabalarning huquqiy matnlarni tushunish va to'g'ri interpretatsiya qilish ko'rsatkichi an'anaviy guruhga nisbatan 28% ga yuqoriroq natijani qayd etdi. Bu esa huquqiy til darslarida lingvistik tahlil bilan pedagogik metodikani uyg'unlashtirish zarurligini isbotlaydi.

MUHOKAMA

Huquqiy qo'shma so'zlarni o'qitishda pedagog olimlar va ESP o'qituvchilari duch keladigan eng katta kognitiv to'siq – bu ingliz va o'zbek tillaridagi **ekzotsentrik (idiomatik)** kompozitlardir. Endotsentrik so'zlarni (*courtroom* – sud zali) o'rgatish oson, chunki ularning ichki elementlari talaba ongida komponentli mantiqni tez uyg'otadi. Ammo *blackmail* (tovlamachilik) yoki *common law* (presedent huquqi) kabi terminlarda til iqtisodiyoti qonuniyati yuqori darajada siqilgan bo'ladi.

Shu sababli, dars jarayonida quyidagi pedagogik-metodik strategiyalarni qo'llash tavsiya etiladi:

Kognitiv freym texnologiyasi (Frame-based Language Teaching). Talabaga inglizcha "*plea-bargaining*" (aybga iqrorlik bo'yicha kelishuv) qo'shma terminini o'rgatishda uni shunchaki tarjima qilish yetarli emas. Pedagog darsda sud protsessi freymini yaratishi kerak: Ayblanuvchi + Prokuror + Sudya roli. Ushbu freym orqali talaba qo'shma so'z ortidagi mantiqiy aloqalarni anglaydi va o'zbek tilidagi muqobilini sintaktik jihatdan

to'g'ri modelga soladi.

“Kompozitsion tahlil” interaktiv metodi. Darsda talabalar kichik guruhlariga bo'linadi. Ularga aralash holda huquqiy so'z ildizlari beriladi (masalan: *cyber, stalk, crime, law, break, suit*). Talabalar til iqtisodiyoti tamoyilidan kelib chiqib, yangi yuridik terminlar yasashlari va ularning o'zbek tilidagi yasash matritsasini (affiksatsiya yoki izofat usulini) topishlari kerak:

Inglizcha kompozitsiya: $N1+N2 =$
O'zbekcha lingvodidaktik model:

Bu usul talabalarda nafaqat terminologik kompetensiyani, balki kreativ huquqiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

XULOSA

Oliy ta'lim tizimida ingliz va o'zbek tillaridagi huquqiy qo'shma so'zlarning kognitiv-semantik hamda didaktik xususiyatlarini qiyosiy tadqiq etish yakunida quyidagi fundamental ilmiy va amaliy xulosalarni shakllantirish imkoniyati yuzaga keldi:

1. Huquqiy qo'shma so'zlar lingvistik kognitsiyada til iqtisodiyoti qonuniyatining bevosita mahsuli bo'lib, qonunchilik diskursida axborot zichligini ta'minlashga xizmat qi-

ladi. Shu sababli, ularni o'qitish metodikasi talabalardan shunchaki lug'at boyligini oshirishni emas, balki ikki xil tipologik tizimga xos bo'lgan konseptual va qiyosiy-kognitiv tahlil ko'nikmalarini shakllantirishni talab etadi.

2. Oliy ta'limning maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) darslarida an'anaviy mexanik yodlash hamda quruq matn tarjimasini smetodlaridan voz kechish davr talabidir. Tadqiqot davomida amaliyotga tatbiq etilgan kognitiv freym texnologiyalari va vizual xaritalash usullari talabalarning kontekstual hamda tizimlararo (Common Law va Civil Law) tarjima xatolarini qariyb 30

foizga kamaytirish imkonini berdi. Bu esa lingvodidaktikada kognitiv yondashuvning ustuvorligini ko'rsatadi.

3. Mazkur qiyosiy-pedagogik yondashuv va uning eksperimental natijalari kelajakda yuridik hamda tarjimonlik fakultetlari talabalari uchun kasbiy kompetensiyani oshirishga qaratilgan "Yuridik leksikografiya va unifikatsiya" hamda "Huquqiy matnlarni kognitiv interpretatsiya qilish" kabi yangi avlod maxsus o'quv kurslari, modullari va innovatsion darsliklarini ishlab chiqishda mustahkam metodik poydevor va ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alcaraz, E., & Hughes, B. (2014). *Legal Translation Explained*. London and New York: Routledge.
2. Alimov, S. S. (2021). *Theoretical and Practical Foundations of Legal Translation in the Uzbek Language*. Tashkent: Fan va Texnologiya.
3. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). London: Routledge.
4. Cao, D. (2007). *Translating Law*. Clevedon: Multilingual Matters.
5. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press.
6. Gotti, M. (2011). *Investigating Specialized Discourse* (3rd ed.). Bern: Peter Lang.
7. Inomjonov, S. A. (2024). Structural and semantic features of compound terms in legal discourse. *Journal of Pragmatics and Linguistic Studies*, 12(3), 45-58.
8. Kasimov, A. (2022). Principles of language economy in modern terminology. *Uzbekistan: Language and Culture*, 5(2), 89-104.
9. Plag, I. (2018). *Word-Formation in English* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
10. Sarcevic, S. (2016). *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
11. Toirov, M. (2025). *Ingliz va o'zbek tillarida kompozitsion so'z yasalishi mexanizmlari*. Samarkand: ASU Press.
12. Widdowson, H. G. (1983). *Learning Purpose and Language Use*. Oxford University Press.
13. Yusupov, O. Q. (2022). *Kontrastiv tilshunoslik asoslari*. Tashkent: Akademnashr.